

*Метельова Тетяна Олександрівна, кандидат філософських наук, доцент,
заступник директора з наукової роботи
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»*

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ : НА ПРИКЛАДІ СУЧАСНОЇ ІНДІЇ

Від початку свого ствердження як незалежної держави Індія, внаслідок своєї багатокультурності, етнорелігійного, мовного й світоглядного розмаїття, зіштовхнулася з нагальною потребою формування спільної державної ідентичності у територіальних громад, кожна з яких мала свою, віками й тисячоліттями сформовану і вельми відмінну від інших, групову ідентичність. Відтак пошук засобів і механізмів розв'язання проблеми співжиття різноманітних соціокультурних груп і формування їх спільної ідентичності як основного засобу забезпечення національної злагоди в країні був для Індії одним з найголовніших державо- й націотворчих завдань, розв'язання якого становило запоруку її перетворення на сучасну розвинену країну й потужного світового актора.

Нагадаємо, що в країні нараховується кілька сотень етносів і племінних груп, лише лінгвістичних груп за офіційною статистикою - 1562. Не менший ступінь розмаїття і в релігійній картині країни: на початок 2017 р. населення загальною чисельністю понад 1,34 млрд (що становить майже 18% усього населення планети) [9], складалося на 80,5% з послідовників індуїзму, 13,4% - представники мусульманської громади, ще 2,34% є послідовниками християнства. Також у країні існують великі релігійні громади сикхів (1,87%),

буддистів (0,77) і джайністів (0,41) (за даними перепису населення 2001 р.) [8, рр. 61-76]. Кожна з цих груп має свою багату історію й культуру, як і історію непростих на різних етапах взаємин з іншими. Ситуацію надзвичайно ускладнювало й існування величезної кількості практично ізольованих одна від одної каст. Такий історичний спадок зумовлював інші, ніж згодом застосовані Європою при розв'язанні аналогічного завдання - створення наднаціональної ідентичності громадян ЄС, підходи для формування національної індійської ідентичності за збереження етнокультурного розмаїття і забезпечення максимально толерантного співжиття груп і корпорацій. Таке завдання потребувало комплексних заходів, що й було здійснено з застосуванням правового, політичного й культурного інструментарію, в тому числі й інструментів загальнодержавної політики історичної пам'яті як потужного засобу формування ідентичності.

Застосовуваний для того правовий інструментарій становить загальне тло й умову для використання решти, вирізняється своєю специфічністю і має яскраво виражену регіональну спрямованість. Фактично в Конституцію Індії вписано 17 різних наборів законів, цільовим чином модифікованих для її численних мовних і релігійних громад, частково локалізованих в різних частинах країни. У восьмому розділі Конституції закріплено наявність не однієї чи кількох, а кільканадцяти, зокрема, 22 офіційних мов, що перетворює Індію на країну з найбільшою кількістю офіційно визнаних мов у світі. Стаття 345 Конституції регулює використання мов за тричленною формулою, за якою в кожній територіальній громаді як офіційні використовуються гінді, англійська та мова більшості [7]. Аналізуючи конституційне закріплення групового розмаїття з розширенням його рамок далеко за межі культурного поля - на адміністративне й політичне, Лайон Кьоніг (Lion König) влучно характеризує його як «диференційований режим громадянства» і «комполітичну культуру», оскільки держава «невідворотно сприяє культурі більшості» [3, р. 14].

Держава на конституційному рівні підтримує правовий плюралізм, визнаючи роль і норми юридичних інститутів різних локальних громад. З моменту створення Конституція в ній визначено реєстр племен і каст (Scheduled Casts and Scheduled Tribes), що не лише отримують різноманітну державну підтримку, а й мають квоти у 22,5% місць у державних установах і навчальних закладах: 15% - для зареєстрованих каст, 7,5% - для зареєстрованих племен. Починаючи з 70-х рр. XX ст., резервуються й місця в загальнонаціональному парламенті, отже здійснюється так звана позитивна дискримінація, за якої меншини або історично ущемлені групи, незалежно від кількості їх членів, мають більший обсяг прав у порівнянні з іншими. Останнє зумовлює виражену присутність етнокультурних, мовних і релігійних груп у політичному житті країни, їх можливість реалізовувати корпоративні й регіональні інтереси на державному рівні. З 1978 р., конституційний реєстр племен і каст підлягає регулярному перегляду в бік його збільшення: спеціальна комісія визначає списки груп, що потребують допомоги держави,

розмір і форми такої допомоги. У результаті розширення «списку груп з особливими правами» до категорії «інші відсталі класи» (Other Backward Classes) нині належить більшість - 52% громадян країни, з яких 43,8% - члени індуських каст і громад, 8,4% - «історично пригноблених» не індуських [13]. Позитивним наслідком такого підходу стало широке залучення громад до політичного життя країни.

Релігійне розмаїття і релігійна рівність також не є суто правовими, формальними й декларативними принципами, вони підтримуються на рівні буденної громадської й державної практики: статус неробочих святкових днів мають п'ять індуїстських, чотири мусульманських, два християнських, одне буддистське, одне джайністське й одне сикхське свято (практика, практично невідома країнам Європи). А отже індійська версія культурного співіснування розмаїтих складників у рамках однієї держави демонструє вихід культурного розмаїття в державно-політичну площину й дивовижне поєднання двох взаємовиключних для Європи культурних політик: політики ексклюзивності й інклюзивності — виключення й включення. Конституційне забезпечення максимально широкого громадського самоврядування в поєднанні з виходом громад на державно-політичний рівень дозволило гармонізувати ці взаємовиключні для Європи дві стратегії.

Індія послідовно проводить політику невтручання в релігійні справи громад і підтримку поважного ставлення до їх особливостей. Норми приватного права також варіюються від громади до громади, ними регулюються питання шлюбу, розлучення, усиновлення, опіки, право заповіту й наслідування тощо. Водночас держава націлена на захист універсальних принципів та прав людини й громадян, і залишає за собою право втручатися у внутрішні справи громад з метою відстежування тих обрядів і звичаїв, які суперечать правам людини, й примусу до їх змін. Держава може втручатися у функціонування релігійних шкіл або ж вимагати й стимулювати реформування приватного права громад з метою додержання тендерної рівності. Таким чином, держава виступає гарантом того, що стосунки між релігійними і політичними інститутами регулювалися би послідовним дотриманням прав людини. Громадам країни гарантовано визнання їхнього звичаєвого права й практики життя, водночас такі практики мають узгоджуватися з дотриманням демократичних прав і свобод. Державою здійснюються заходи з метою домогтися внутрішнього реформування заснованих на звичаї законів громад що входять у суперечність з правами людини. «Включення звичаєвого права до правової системи не може слугувати виправданням для збереження звичаїв, що порушують права людини, хоч би якими традиційними чи «витоківими» вони уявлялися» [2, с. 68].

З перших же кроків індійської державної незалежності на теоретичному рівні йшов пошук альтернативи панівним «ексклюзивним» комуналістським версіям націоналізму - гіндуїтві, що обстоює принцип формування загальнодержавної індійської ідентичності на ґрунті культури й історії індуїстських громад (так званий культурний націоналізм), й мусульманській,

що надає перевагу ісламському складнику в історії Індії. Нею стала «інклюзивна» ідея надконфесійної нації, переведена в практику державної політики визнання й зміцнення «єдності в розмаїтті» — гандістської інтерпретації стародавнього принципу «сарва дхарма Самбхав» («sarva dharma sambhava»), що стверджує право рівно шанобливого ставлення до будь-якої віри на підставі традиційного індійського уявлення про спільні корені всіх релігій. Слід також зазначити, що поняття секуляризм в індійській традиції означає не відділення релігійного життя від державного, а уважне й поважне ставлення з боку держави до всіх релігій, що можуть існувати пліч-о-пліч - диференційовані чи не диференційовані на регіональному рівні.

Політика історичної пам'яті як інструмент впливу держави на забезпечення між громадянської злагоди й порозуміння, проваджувана Індійським національним конгресом (ІНК) - найбільшою і найстарішою політичною силою, що перебувала при владі в країні більшу частину її незалежного існування, вирізнялася наданням регіонам значної самостійності в підтримці їх культурної і історичної символіки за співіснування з загальнодержавною. Так, автор відомого історичного дослідження «Креативне минуле: історична пам'ять та ідентичність в Західній Індії, 1700-1960» Прачі Дешпанде в інтерв'ю виданню «Центр досліджень Південної Азії» відзначає, що в її рідному штаті Махараштра регіональна історична пам'ять, яка наклала потужний відбиток на формування загально індійського комуналістського руху хіндути, присутня не лише в збережуваних пам'ятках старовини та сакралізації індуських історичних постатей (Шиваджи, Саваркара), а й у буденній політичній риториці: «Коли, наприклад, один маратхський політик хоче образити когось в іншій партії, він називає його Аурангзебом»³⁷ [6, р. 1].

Однак опертя правових принципів на традиціоналістську основу не позбавляє країну від нововиниклих проблем. Зворотнім боком забезпечуваного законодавчо широкого залучення етнорелігійних та етнокультурних спільнот до загальнодержавного політичного життя стало збільшення можливостей перетворення взаємовиключних комуналістських концептів на знаряддя політичної боротьби, що пізніше, в 90-ті - 2000-ні рр., вилилося в посилення їх прибічників та переростання міжрелігійної і міжетнічної боротьби у фізичне протистояння (аж до збройних зіткнень і поширення актів вандалізму). Розпочата з кінця 1970-х рр. ХХ ст. політика найширшого включення різноманітних груп населення в активне політичне життя мала своїм наслідком виникнення і зростання впливу регіональних партій, зайнятих виключно лобіюванням інтересів своїх груп.

³⁷ Аурангзеб - реальна історична постать, 6-й падишах імперії Великих Моголів з 1658, відомий також як Аламгір I, завойовник частини Індії, що жорстоко придушив повстання маратхів та переслідував індусів. Водночас династія Моголів за його правління сягла найбільшої могутності.

Іншим виявом тих же процесів було поширення явища, що отримало в науковому середовищі назву «феномен ображених почуттів», коли під політично здійснюваним тиском тієї чи іншої громади, яка вважає, що певним висловом політика, журналіста, громадського чи культурного діяча, або ж художнім твором - картиною, віршем, книгою, кінофільмом тощо ображено її етнічні чи релігійні почуття, ці твори цензуються й забороняються. «Образа почуттів віруючих» перетворилася на головний мотив виступів громадських активістів ультра-релігійного спектру і улюблену тему піар-кампаній політичних діячів. Саме політики допомагають своїм прихильникам згадати ті або інші «обурливі фрагменти», що десятиліттями залишалися непоміченими, «саме з вуст партійних лідерів люди дізнаються» про образу своїх почуттів і «починають засуджувати книги або фільми, навіть не ознайомившись з ними» [1, с. 292].

У статті відомого журналіста Мукунда Падманабхана «Республіка ображених почуттів» надано яскраву характеристику «індустрії перманентно демонстрованої ображеності» в Індії [4]. За його узагальненням, наслідки, що випливають з такої демонстрації, характеризуються, як правило, трьома компонентами: розгулом насильства з боку «ображених», вибаченнями з боку «образників» і реакції з боку держави на так зване перше повідомлення (FIR, first information report) про «образу релігійних почуттів» у вигляді порушення проти останніх судових справ за ст.ст. 153A і 295A Індійського кримінального кодексу («Про розпалювання ворожнечі на ґрунті релігії, раси, місця народження, проживання, мови і т. д. і про дії, що завдають шкоди підтримці гармонії» та «Про навмисну і зловмисну дію, націлену на наругу над релігійними почуттями будь-якої групи шляхом образи її релігії або релігійних переконань»). «Будь-яка людина або група осіб можуть фразу в друкованому тексті, візуальний образ (малюнок, скульптуру) або епізод фільму розцінити як «образу почуттів» ...і, використовуючи відповідні юридичні механізми, домогтися «переробки» або повної цензурної заборони цього твору» [1, с. 276-277], що фактично відкрило зелений шлях до державної політичної цензури.

Посилення міжетнічної та міжрелігійної напруги в житті країни, що було певним наслідком такої «регіональної і групової демократичності», сприяло втраті ІНК провідних позицій, і посиленню позицій хіндути в особі заснованої 1980 р. Бхаратія джаната парті (БДП), яка почала своє успішне політичне сходження з кінця 1980-х рр. і у 2014 р. на чолі створеного нею альянсу перемогла на парламентських виборах, а її лідер Нарендра Моді обійняв місце прем'єр-міністра. Відповідно в політиці історичної пам'яті намітився певний зсув у вигляді більш послідовного просування власне індуїстського складника індійської історії і на регіональному рівні. Якщо донедавна постать борця за незалежність Індії, революціонера, поета й письменника Вінаяка Саваркара (1883-1966), хоч проголошена на державному рівні національним індійським героєм, найбільше пошанування мала в регіонах з високим впливом хіндути, водночас у Делі він сприймався представник радикально правих, то в час

перебування БДП при владі 2003 р. портрет Саваркара було відкрито в центральному залі парламенту (що викликало протести опозиції і мусульманських громад).

Тим не менше, і на сьогодні державна політика Індії в цілому спрямована на ствердження не виключно індуїстського, а передусім загальнодержавного націоналізму шляхом надання регіонам значних преференцій у проведенні політики пам'яті, самостійного формування регіонального політичного символізму, поєднаних з посиленням заходів з метою домогтися внутрішнього реформування заснованих на звичаї законів громад у бік забезпечення осібної рівності, подолання культурної виключності багатоманітних етнічних і релігійних груп, що входять до складу індійського населення, стимулювання формування почуття єдності в різноманітності.

Попри мовні, культурні, релігійні розбіжності, історично індійський конституційний устрій забезпечував визнання культурних прав окремих груп та задоволення їх потреб, тим самим формуючи множину ідентичність, де ідентичність загальноіндійська посідає провідне місце. Так, за даними соціологічних досліджень, проведених міжнародними організаціями в 1990-х рр., 90% громадян Індії висловлювали гордість за належність до індійської нації і ідентифікували себе в координатах держави (за цим показником Індія обігнала Іспанію, Аргентину, Бразилію, Бельгію й Швейцарію), водночас віддаючи перевагу демократії як політичному устрою [2, с.57].

Таким чином, ідеологія загальногромадянського націоналізму з опертям на історичний досвід і народні традиції й цінності володіє достатнім ресурсом виживання і зміцнення. В її ідеологічну та політичну основу покладене специфічне розуміння громадянства не як правового конструкту й універсальної сукупності прав і обов'язків, а як варіювання їх для забезпечення співжиття культур. Водночас межі такої варіативності імпліцитно містять інтенцію до забезпечення прав людини.

Література і джерела:

1. Ваніна Е.Ю. Индия: История в истории. - М.: Наука: Вост. лит., 2014. - 343 с.
2. Доклад о развитии человека 2004. Культурная свобода в современном многообразном мире / Пер. с англ. - М. : Изд-во «Весь Мир», 2004. - 328 с.
3. König, Lion. Culture, Conflict and Citizenship: Global Lessons from the Indian Case? / Complex Migration of Global Citizens. - Inter-Disciplinary Press, Oxford, United Kingdom, 2014.- 177 p. P. 13 -23.
4. Padmanabhan M. The Republic of Hurt Sentiments //The Hindu. - 2012. - Feb. 9.
5. II Backward Commission Report (Mandai Commission) - [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.socialjustice.in/documents/Documents/>.
6. Interview: Prachi Deshpande, Department of History // Center for South Asia Studies/ - Vol. 17, 2006/ - p. 2 - 6.

7. The Constitution of India - [Электронный ресурс]. - Режим доступа :
<http://www.constitution.org/cons/india/const.html>
8. The Mehar Singh Gill and P. D. Bhardwaj. The Religious Composition of India's Population /7 Sarjana. - Vil. 25, №. 2, Dicember 2010, pp. 61-76]
9. Worldometers - [Электронный ресурс]. - Режим доступа
<http://www.worldometers.info/world-population/india-population/>